

VÁMSZER GÉZA

NÉPRAJZI VONATKOZÁSÚ MOZGALMAK CSÍKBAN A KÉT HÁBORÚ KÖZTI ÉVEKBEN

1929—1941 közt *CsíkSZeredában* éltem, s ez a 12 év elegendő volt ahhoz, hogy mint tanár bekapcsolódjam az itteni művelődési-társadalmi életbe és egyúttal megismerjem az előttem eltelt tíz év csíki életét is. Egyébként az erdélyi magyarság művelődési és társadalmi életét, s benne a csíkit is, már korábban alkalmam volt megismerni az akkori sajtóból és egyes vezetőemberek nyilatkozataiból, előadásaiból is.

*

1922—26 között *Nagyszébenben* működtem mint tanár, ahol a közismerten „jól szervezett” szászok ily irányú tevékenységével ismerkedhettem meg. (Lásd tőlem: *Az erdélyi szász ifjúság* c. cikket. Erdélyi Fiatalok 1931. 3. sz. 51—54.) Az első világháború után Szebenben a magyarság is rövidesen szervezkedni kezdett. Művelődési egyesületbe, a Polgári Körbe tömörült, amelynek életkor szerint volt felnőttekből álló és ifjúsági tagozata. Az ifjúsági tagozatot is az ezzel megbízott felnőttek vezették és ellenőrizték. A szebeni magyarság már a 20-as évek elején átvette a szászoknál már régóta bevált szomszédsági (Nachbarschaft) szervezetet, valamint a Wandervogel nevű szervezet célkitűzéseit, rendszeresen gyakorolva a falu- és természetjárást is. A Wandervogel tagjai falusi vándorlásaik alatt közelebbi ismeretséget kötöttek népük falusi ifjúságával, lejegyezték, lefényképezték a falusi házakat, viseletet és egyéb népi alkotásokat. Tehát azt cselekedték, amit mi magyarok később falukutatás néven tettünk.

1926—29 között *Székelyudvarhelyen* működve már közelebből is megismerkedtem a székelységgel, az itteni falusi és városi élettel. Itt ismerkedtem meg a Szepességből már korábban idehelyezett és itt benősült rajztanárral, *Haáz Ferenc Rezső*vel, aki szabad idejében bejárta a környék falvait és ott néprajzi és népművészeti adatokat gyűjtött, tárgyakat rajzolt és festett. Tanulmánya is megjelent a lövétei népviseletről a sepsiszentgyörgyi múzeum *Emlékkönyvében* (1929. 438—451.). Falujárásai közben tanítványai segítségével sok népi használati tárgyat és népművészeti alkotást gyűjtött össze, amelyeket a Református Kollégium egyik üres tantermében helyezett el.

Haáz F. Rezsőtől igen sokat tanultam, és nagyrészt az ő példáját követve, rövid idő alatt kerékpárral magam is sok falut felkerestem, sokat lerajzolva és lejegyezve a látottakból. Ha eddig mint festő néztem a szép tájakat, ettől kezdve a székely népélet rajongója és néprajzának kutatója szemével kerestem a rajzban megörökítésre érdemes tárgyakat.

*

Ilyen előzmények után és már értékes tapasztalatokkal kerültem 1929 szeptemberében Csíkszeredába, ahol ekkortájt épp bontakozóban voltak érdekes és hasznos mozgalmak a környék népművészete, háziipara, sőt egy múzeum létesítése érdekében.

Már az első napokban felkerestem Zsögödön *Nagy Imre* festőművészt, akivel együtt diákoskodtam a budapesti Képzőművészeti Főiskolán. Nagy Imre révén ismertem meg *Domokos Pál Péter* tanárt, aki mint csíki (csobotfalvi), sok embert ismert és már addig is sok faluban „szöttes-bált” rendezett, sőt arról is nevezetes volt, hogy bejárta a közeli moldvai csángó falvakat, ahol főként népzenei adatokat s egyéb ritkaságokat gyűjtött. Nagy Imre nemsokára egy volt iskolatársához és jó barátjához, *Gál Ferenc* tanítóhoz vitt el Csíkpálfalvára, aki nemcsak a székely népművészet iránt érdeklődött, hanem neves festők és szobrászok alkotásainak is birtokában volt. Gál Ferenc később, mint 100—150 művészi értékű szobor gyűjtője, országos hírű műgyűjtő lett.

Ezekből az ismeretségekből barátság lett, a barátságból pedig nagy tervek születtek; rövid időn belül megvalósításukra is sor került. Először is megalakítottuk mások bevonásával a *Csíki Múzeumot* és elhatároztuk, hogy a következő 1930. év pünkösdjén, amikor sok ezer ember jön el Csíksomlyóra, *Székely Népművészeti Kiállítást* rendezünk. E célra alkalmas épület is volt, a hajdani emeletes somlyói „székház” (megyeháza), amelyet a prefektus kérésünkre, „a nemes cél érdekében” díjmentesen rendelkezésünkre bocsátott. Kiállításunk rendezésének tekintélyes „pártfogója” is akadt dr. Pál Gábor országgyűlési képviselő személyében.

Lelkesedéssel jártuk a falvakat, a lakóházak és templomok sötét, poros padlásait, „régiségek”-et kutatva. Amit érdemesnek tartottunk a kiállításon bemutatni, azt nyugta ellenében kölcsönkértük, és szekerekre rakva vittük a somlyói kiállítási épület udvarára. Az összegyűjtött tárgyakat aztán *Domokos P. Péter* tervei alapján tárgykörök szerint 14 szobában osztottuk el. E kiállításnak sajátos vonása volt, hogy a holt tárgyak mellett, több esetben, egy-egy hozzáértő ember bemutatta a készülő munka menetét is. Így az egyik szobában falusi aszszonyok saját szövöszékeiken szöttek, a másik szobában egy dánfalvi fazekas edényeket korongolt és festett, majd az udvaron épített katlanban ezeket ki is égette, a kész edényeket pedig a rendezőség helyben el is adta a látogatóknak. Külön teremben mintázta állatszobrocskáit a még ma is élő makfalvi népművész, *Vass Áron*, ugyanakkor egy másik helyiségben a csíkkozmasi *Kristó János* fafaragó mutatta be kész munkáit és munkamódszerét. Az egyik szobában régi (XV—XIX. századi) csíki egyházművészeti emlékek (kegyszerek, miseruhák, szobrok, szárnyasoltár-töredékek, festmények) kerültek bemutatásra. Ezek nagy része helyi és népi alkotás volt, és a szakembereknek sok meglepetést hozott.

E keretben rendezte *Nagy Imre* festőművész is — talán első — egyéni képművelését. Itt említem meg, hogy a kiállítás egyes részleteiről készült fényképekből összeállított és a kiállítás időtartama alatt árusított album fedőlapját is Nagy Imre fametszete díszítette. Az egész

kiállításnak várakozáson felüli sikere volt: tömegesen fölkereste a környező falvak népe, és számosan meglátogatták távoli városokból is a népművészet lelkes barátai, számos iparművész, sőt néhány néprajzos és művészettörténész szakember is.

A kiállítás másik eredménye volt, hogy bezárásakor a kiállított anyagnak kb. a felét sikerült a tulajdonosok beleegyezésével visszatartani a még kezdeti stádiumban levő *Csíki Múzeumnak*. A múzeum immár jelentős anyagát 5 teremben újrarendeztük, és igyekeztünk még további tárgyakkal gyarapítani, ami a kiállítás nagy sikere után már könnyebb volt, sokan már önként ajánlották föl különféle tárgyaikat a múzeumnak. Az ajándékokat — vásárlásról pénzalap híján nem is lehetett szó — az adományozó nevének feltüntetésével a hetente megjelenő *Csíki Lapok*ban nyilvánosan is nyugtáztuk.

A múzeum gyűjteményeinek elrendezése után a vezetőség csíki és más vonatkozású ismeretterjesztő és szakelőadások tartásával bővítette tevékenységét és szorgalmazta egy *Csikmegyei Magyar Ház* (Művelődési Ház) építését Csíkszeredában s a múzeum barátaiból és a kiállítás résztvevőiből megalakult a *Csíki Múzeum- és Kultúregylet* (Csíki Lapok 1930. III. 30., IV. 14., IX. 28., XII. 7., 1931. II. 15. és III. 22.).

E fent ismertetett néprajzi-művelődési-társadalmi mozgalom hírére a nagyobb erdélyi városok sajtója is lelkesen üdvözölte és ismertette. De minket most főként ennek további folytatása, Csík, Gyergyó és Kászton falvaiban, valamint a Székelyföld más részein keltett visszhangja és hatása érdekel. Egyes tanítónők már azelőtt bevezették a kézimunkaórákon a régi székely fonottkeresztzemes hímzések tanítását, de most már egyesek a nagyobb leánykáknak a szövést is kezdték tanítani. Emellett mindenfelé tanulták az eredeti magyar népdalokat és gyakorolták a székely táncokat. Ezeket aztán egy-egy ünnepély alkalmával a közönségnek is bemutatták. Föllendült a „szöttes-bálok” rendezése a népi öltözet népszerűsítésére (l. pl. Csíki Lapok 1930. IV. 27.). Élmény volt egy-egy iskola tanév végi kiállítása és évváró ünnepélye.

A nagy kiállításnak, a múzeum alapításának, az ismeretterjesztő és népművelő előadásoknak, a megjelent cikkeknek és hozzászólásoknak egyik jelentős eredménye volt a kulturális egyesület nőtagjai által évente tavasszal megrendezett „Ezer székely leány napja”. A leánynap a lányok falvankénti csoportokban, énekszóval való felvonulásával kezdődött a város két főutcáján, ezt követte csíksomlyói megvendégelésük, majd a falvak tánccsoportjainak sorban való fellépése a múzeum udvarán felállított dobogón. Az eredeti népi táncok e nagy parádéját a közönség részben a múzeumépület árkádsoraiból, más része pedig a dobogót körülveve nézte végig.

Ez a megmozdulás serkentőleg hatott a falvakban még fennmaradt népi táncok felkutatására, s ugyanakkor e népi táncmozgalom érdekében is szükségesnek mutatkozott egy a székely táncokat ismertető könyv is. Ilyen kiadására azonban sajnos csak 1937-ben kerülhetett sor (Bándy Mária és Vámszer Géza: *Székely táncok*. Kolozsvár 1937).

A népi művészet és háziipar felelevenítése, illetve megőrkítése annyira a „levegőben” volt már, hogy minden értelmiségi — aki te-

hette — munkakörében ebben az irányban tevékenykedett. E sorok írója a csíkszeredai főgimnázium rajz- és kézimunkaóráin igyekezett e szellemben tanítani és nevelni az ifjúságot. A rajztermen kívül tágas kézimunka-műhelyt rendeztünk be, ahol a miniszteri utasítások szerint, de a helyi viszonyok figyelembevételével az ezermesterkedésükről nevezetes csíki tanulóifjak irányításommal az órákon lakóházak, csűrök, szekerek, szánok, szövőszékek, festett tulipános bútorok stb. meglepően ügyes kicsinyített másait „barkácsolták” össze. Az iskola évvégi rajz- és kézimunka-kiállításai ez időben nagy látogatottságnak örvendtek, s nem egy hajdani véndiák kifejezésre juttatta, mennyire sajnálja, hogy az ő tanulóéveiben nem kaptak ilyen nevelést. Még a helyettesítési órákat is felhasználtam úgy, hogy a zömében falusi tanulóknak a helyi népszokásokkal kapcsolatos tételeket adtam otthoni feladatnak. Ezzel nemcsak magamnak gyűjtöttem néprajzi adatokat, hanem az ő figyelmüket is felhívtam arra, hogy az eddig számukra érdektelen, megszokott jelenségek a néprajztudomány számára fontosak lehetnek és érdemes velük foglalkozni.

A néprajzi érdeklődés ébresztésének egy másik területe volt az 1930-ban alakult *Csíki Turista Egyesület*, amelynek kezdettől elnöke voltam. Az egyesület „munkakirándulás”-ainak első eredménye az Egyesekőnél felépített székely-ház stílusú menedékház volt, ezt követte 1932-ben a gótikus Xántus-kápolna alapfalainak feltárása és más hagyomány- és műemlékmentő munka. 1933 tavaszán sok ezer környékbeli lakos jelenlétében lelepleztük az egyesület által felállított emlékkövet. A nagy ünnepségre sok falu saját táncsoporttal és zenekarával jött el.

*

Az egyesület keretében és szabad időmben fanatikus lelkesedéssel jártam a falvakat, jegyeztem, rajzoltam és fényképeztem, s így sok néprajzi anyagra tettem szert. Gyűjtéseimből néhányat a helyi lapokban közöltem, majd a kolozsvári *Keleti Újság* és *Ellenzék* vasárnapi számaiban. Hogy munkatársat s esetleg utódot is neveljek magamnak, 1931 nyarán négy fiatal tanár és 13 tanuló részvételével egyhetes falut tanulmányi kirándulást szerveztem Alcsíkba. Minden meglátogatott faluban a diákok esténként a művelődési házban előadásokkal (énekszámokkal és szavallatokkal) szórakoztatták a közönséget, másnap pedig a faluval ismerkedtünk, felkerestük műemlékeit, régi épületeit, a helybeli tanító ismertette a falu néprajzi sajátosságait, népművészetét, népszokásait. (Beszámoló az alcsíki falu-tanulmányi kirándulásról: *Csíki Lapok* 1931. július 5.) Erdélyben talán ez a csíki volt az első magyar „falumunka”. A kolozsvári *Ellenzékben* később (1940. február 11.) hosszú cikkben ismertettem *Az erdélyi magyarság húszéves falumunkáját*. Ekkor már tisztán láttam falukutatásunk nagy gyengéjét, a tervszerűtlenséget és valamiféle központi irányító szervünk hiányát.

Mivel a csíki falvak templomai, kápolnái, udvarházai — a kor stílusát követve ugyan — többnyire helyi kőművesek, ácsok, faragók, festők (egyések szerint Somlyón egykor „festőiskola” működött) mun-

kái, sok magyar népi vonást, díszítőelemet lehet rajtuk találni. Ezért úgy éreztem, hogy bizonyos vonatkozásban ezek is a csíki székely népművészet körébe tartoznak. Monográfiát írtam a csíkdelnei templomról (Debreceni Szemle 1934. 8. sz.), lefestettem a templom kazettás deszkamennyezetét, s indítványomra, társadalmi gyűjtésből, sikerült megmenteni a már dűledező csúcsíves templomot.

*

1933 nyarán Csíkszeredán jártakor *Millekker Rezső* debreceni egyetemi tanár felhívta figyelmemet a régi székely falutelepülés néhány sajátosságára. Tervbe vettem tehát ezek vizsgálatát is. Ekkor döbbentem rá, hogy nálunk valójában nincs magyar néprajzos szakember, nincs akihez egy kezdő néprajzos tanácsért, irányításért fordulhatna. Roska Márton régész *Néprajzi feladatok Erdélyben* című füzeté (1930) is inkább buzdítás volt, mintsem útmutatás. A Minervának egy másik értékes kiadványa pedig, Tóth István *A magyar díszítés alapformái* című könyvecskéje csak nagy késéssel, 1940-ben jelent meg.

*

A két háború között Csíkban csak a fazekasságot és a szövést lehetett háziiparként számításba venni. De míg az egymás mellett fekvő Csíkmadarason és Csíkdánfalván ekkor már csak néhány öreg fazekas működött, minden faluban, minden házban volt még szövőszék, s minden nő értett a szövéshez, mert a falusi lakosság zöme még saját háziszötteseiből készített ruhákban járt. Ruhaanyagokon kívül szöttek még ágytakarónak való „csergét” vastag gyapjuszálból, és itt-ott még asztalterítőnek és falvédőnek való „festékest” is, vékonyabb gyapjuszálból. Földi szőnyegnek azonban nem volt alkalmas egyik sem, a cserge vastagságáért, a festékes meg vékony volta miatt. A „székely festékes” sajátos szépségét felismerve, két városi asszony, Gál Ferencné és Pál Gáborné mégis szövetett belőle néhányat saját lakásuk részére, majd más városokban élő rokonoknak, ismerősöknek is elküldtek belőle. Valójában itt veszi kezdetét a 20-as és 30-as évek csíki háziipari mozgalma.

Gál Ferencné csíkpálfalvi születésű volt és már kislány korában megtanulta a szövést. Férjhez menvén Gál Ferenc helybeli tanítóhoz, az első világháború utáni években házukba sok távolról jött vendég, köztük — Nagy Imre révén — több festő, szobrász, művészi érzékű ember is megfordult, akik megvásároltak egy-egy Gál Ferencné szötte festékest. Egy idő után aztán már nem győzött eleget tenni a megrendeléseknek, csak úgy, hogy a munkát kiadta pálfalvi szövőasszonyoknak, s maga csak a gyapjúfonal festését végezte és a mintát s ennek színösszetételét adta meg. A régi minták közül főként azokat szövette — és maga is tervezett ilyen mintákat —, amelyeken a festékesnek nemcsak két szélén volt keret, hanem mind a négy oldalán. Idővel aztán már a hímzéseken néha előforduló alakos (figurális) mintákat is felhasználta: megtervezte „kockás papíron” és megszövette festékesnek. Tépelődései során még egy újítást vezetett be: mivel a falusi szövőszékek csak 60—70 cm szélesek és az ágyterítőt két — a közepén összevarrott — „szél”-ből kellett készíteniök, csináltatott

néhány 1,80—2,00 m széles „acél-bordás” szövőszéket s így kiküszöbölte az összevarrást. Gál Ferencné pár év múlva férjével Gyergyószentmiklósrá került s ott folytatta a festékesek készíttetését általa betanított asszonyokkal.

Pál Gáborné, pár évvel később, inkább csíkszentkirályi és csíkszentimrei asszonyokkal szövetett festékeseket. Ő a régi mintáknál maradt, és nagy gondot fordított a festékesek eredeti színösszetételére. A szövönők — bár elég kicsi volt a munkabérük — hálásak voltak a nekik juttatott pénzért, mert szabad idejükben, télen is dolgozhattak. Ezért aztán leányaikat, leányunokáikat is betanították erre a munkára, amelyet a 20-as években már csak az öregebbek tudtak.

A „burjással” (növényi festékanyaggal) való régi festést fokozatosan kiszorította a boltban kapható vegyi festék alkalmazása, legfeljebb a „diókopáncs”-ot (a dió zöld burka), a szalmát, a hagyma héját és néhány virág szíromlevelét használták még festékként.

Amikor Pál Gáborné 1935-ben meghalt, férje felajánlására Vámszer Gézáne vette át az ő munkakörét (a megmaradt gyapjút, sőt szövőasszonyait is). Ekkor a legtöbb megrendelés a Tordán élő Bethlen Máriától jött, aki a festékeseket Budapesten és Svájcban értékesítette. 1941 őszén történt Kolozsvárra költözésünkkel az eddig „irányított” festékes szövés megszűnt, de már nem is volt rá olyan szükség: a festékes feltámadt, az asszonyok már maguktól is szőtték, részben eladásra, legfeljebb nem oly nagy mértékben.

A csíki szövő háziiparral kapcsolatosan említem meg, hogy 1930-ban *Salamon Ferenc* Csíkszentgyörgyön egy fonó- és szövőüzemet állított fel, hogy ezzel a régi lassú módszert meggyorsítsa (Csíki Lapok 1930. szept. 28. és okt. 19.).

*

Befejezésül még csak annyit, hogy a szépen induló múzeumi munka pár év múlva megrekedt, ugyanis 1932-ben Domokos P. Péter Kolozsvárra, Gál Ferenc és felesége meg Gyergyószentmiklósrá került, Pál Gáborné pedig 1935-ben meghalt. A Csíki Múzeum létrehozói közül csupán ketten maradtunk Nagy Imrével, aki viszont időközönként hosszabb-rövidebb időre tanulmányútra ment (Budapest, London). A múzeum épületében csak a házfelügyelő lakott, nála voltak a múzeumi helyiségek kulcsai. Időnként én is ki-kijártam, főként ha távolról jött szakemberek vagy kiránduló-csoportok érkeztek a múzeum megtekintésére. Több ízben is meglátogatta a múzeumot *Balogh Jolán* művészettörténész s így *Keöpeczi Sebestyén József* mellett ő volt a másik szakember, aki közléseivel nagyban hozzájárult Csík művészeti emlékeinek stílustörténeti és kormegállapító vizsgálatához.